

בענין גילוח בחול המועד (ועל דרך הפוסק בפסיקתו): תשובה מהגאון רבי מנחם מענדל כשר

הובאה לדפוס ע"י מלך שפירא

הנני נותן לפניכם היום תשובה הלכתית שכתב איש האשכולות, הגאון רבי מנחם מ. כשר זצ"ל. הגאון רממ"כ היה ידוע כאחד מן הבקיאים הגדולים של דורו—ואולי הבקי הכי גדול—בספרות הרבנית בכל ענפיה וסניפיה. ייזכר שמו לנצח בגלל יצירתו המונומנטלית "תורה שלמה" שבה ליקט ואסף כעמיר גורנה את כל מאמרי חז"ל מכל מקומות פזוריהם, חיברם לתורה שבכתב וסידרם לפי סדר פסוקי התורה, כל דבר על מקומו הביא, בתוספת ציונים והערות גאוניות, ביאורים ובירורים מקיפים, ומחקרים ועיונים מרתקים בכל מקצועות התורה, כיד ה' הטובה עליו.

מה שידוע פחות על דבר אישיות גדולה זו הוא היות ידיו רב לו גם בשבילי ההוראה. למרות שלא היה רב יושב על מדין, לא נמנע מלהביע דעתו, להקל או להחמיר, בענינים שעמדו ברומו של עולם ההלכה ולהשיב לשואליו בעניני הלכה למעשה, כפי שניתן לראות (בעיקר) בשו"ת שלו שנדפסו בסדרת "דברי מנחם". בתשובה הנוכחית, שלא נדפסה עד היום, דן הגרממ"כ בענין גילוח בחול המועד, נושא שכנראה עורר רגישות רבה, אם לא מדנים של ממש, בקרב שלומי אמוני ישראל בזמנו. בנוסף לטיפולה בשאלת הגילוח, מיוחדת תשובה זו בדבריה והערותיה החשובות על דבר הדרך הרצויה בגישת הפוסק לדון בהלכות שקיומן מתרופף ואין הציבור יכול לעמוד בהן. בגלל הדברים האלה ראויה תשובה זו לתשומת לב מיוחדת, ואם יעיינו בה מורי התורה בדורנו, רבני הקהילות ופוסקים מובהקים, יהיה זה שכרי.¹

1 התשובה נמצאת בארכיונו של הרב אליהו יונג, בספריית ישיבה אוניברסיטה, תיק 13/10. תודתי נתונה להנהלת הספרייה על מתן רשות לפרסמה.

ב"ה י"א מנחם אב תש"ד

החזה"ש לאיש פקיד על כל בשו"ט [בשורות טובות]² אהובי ורחומי היושב בסתר לבבי כו' הרב ד"ר אלי' יונג שליט"א
 אתמול קבלתי מכתבו היקר, והגם שעומד אנכי באמצע עבודתי חלק עשירי של התורה שלמה, אמרתי להפסיק מפני הכבוד לכתוב השורות הבאות.
 על דבר מ"ש במכתבי הקדום שלפי גירסת הילקוט וכת"י אקספורד אינו מבואר בגמ' שבת קי"ד [ע"ב] שיש עשה שבתון גבי שבת, יש להוסיף שעל פי זה יש לתרץ מה שתמהו בספרי האחרונים על המהר"ם מלובלין שכתב בפירושו שבת קל"ב [ע"ב] בזה"ל: צריך לומר דס"ל דשבת לא הוי עשה ול"ת אלא הוי לאו שיש בו מיתה וכת' וכו' אבל תימה היא בעיני דהא אשכחן כמה מצות עשה דכתיבי גבי שבת כגון זכור ושמור, וצריך לומר דלאו לענין איסור מלאכה איירי אלא לקדשו בשאר מיני קדושות עכ"ל. והמחברים תמהו עליו איך נעלם ממנו גמ' מפורשת בשבת קי"ד. ותירצו באופנים שונים גם אני בנערותי כתבתי איזה תירוץ אבל לאמיתן של דברים כל התירוצים אינם רק לפלפולא ולחידודא בעלמא והדברים לא עלו על דעתו של המהר"ם מלובלין. ויותר יש מקום לשער שגם הוא גרס כן בגמ' שמדברת רק מיום הכפורים ולא משבת ולכן כ' לתרץ כן איזה קושיא. ולפי שיטתו אפשר לתרץ קושית התוס' בשבת ס"ט [ע"א]³ שנשארו בקושיא למה לא אמרי דידע לה בעשה דתשבות או ושמרתם את השבת. אך לפמ"ש מדברי הרמב"ם ומקור הדברים במכילתא דרשב"י ובפסיקתא ברור שיש עשה בשבת.
 הצדק אתו מה שהעיר שבשינויי נוסחאות אפשר לתרץ הרבה קושיות עצומות. ואגלה לו לבי שחביב עלי יותר אם אני מוצא גירסא ישרה ונכונה לתרץ דבר קשה, מכמה פלפולים ועמקויות שהייתי רגיל לכתוב בילדותי, מפני שהראשון הוא אמת והשני רק חידוד השכל. והאמת חביב מהכל. יש אתי קונטרס גדול לתרץ כמה וכמה קושיות גדולות ועצומות בש"ס, רק על ידי גרסאות עתיקות שמצאתי בכתבי יד. וכן הי' דרכם של כמה מרבתינו שהלכו בדרך זו ובעקבותיהם אנו צריכים ללכת.

על דבר הערתו להביא רא' לשיטת ר"ת⁴ בהיתרו לגלח בחזה"מ אם גלח מערב החג מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש מוע"ק פ"ג [מ"ב] שכותב היתר לכבס בגדי פשתן בחזה"מ משום שמתלכלכין מהרה, ולדמות מילתא למילתא, כביסה לגילוח, יפה העיר בעיקר הדבר לדמות כביסה לגילוח וכוון בזה לאחד מן הראשונים כמו שאבאר לקמן. וע"ד לימוד זכות לחרדי ישראל שסומכים על הנוב"י⁵ שפוסק בשעת הצריך [!] לסמוך על שיטת ר"ת ומקילים בגילוח בחזה"מ, אכתוב לו מה

2 ע"פ לשון "אליהו הנביא", זמר למוצאי שבת.

3 ד"ה דידע לה.

4 ראה טור, אורח חיים סימן תקל"א.

5 אורח חיים, מהדורא קמא, סימן י"ג, מהדורא תנינא, סימנים צ"ט-ק"א.

שאמרתי פעם לא' מגדולי הרבנים באמעריקא שדיבר קשות נגד אלה חרדי ישראל שמקילים בהנ"ל.

אמרתי לו שבוודאי אין אני מאלה המורים להקל הלכה למעשה. ובוודאי עלינו להזהיר לקיים כל דיני שו"ע כפשוטם. אמנם עלינו ללמד ולמצוא זכות להבין מצבם, כמו שאנו עדים לדבר שהרבה רבנים שבאו מליטה [!] ורוסיא אינם מוחים לנשיהם ללכת בגילוי הראש אע"פ שלכאורה זה איסור דאורייתא. ומצאו להם מקום להקל על פי דיוק ברש"י⁶ ורמב"ם⁷ וכו'. ואין מי שידבר עליהם קשות או יזלזל בהם, א"כ למה לנו להתרעם על אלה שבשעת הדחק מצאו להם היתר לתלות בא' מגדולי הפוסקים כגון הנוב"י בענין גילוח בחוה"מ שסמך על ר"ת. וכל עיקר הדבר אינו אלא איסור דרבנן לרוב השיטות (אע"פ שהנוב"י מתיר רק ע"י פועל עני אבל דעת ר"ת הוא להתיר סתמא) ועוד בענינים הדומים לזה.

העיקר בענינים אלה הוא אם ההיתר לא בא סתם משום פריקת ע[ו]ל או זלזול באיסורי דרבנן שבזה החמירו יותר מדברי תורה (ובערקסא [!]) דמסאנא שהוא

6 כדי להבין את דבריו אלו אצטט מש"כ הגאון רבי יוסף משאש בספרו אוצר המכתבים, חלק ג סימן א'תתפד:

נה! יסוד מוסד לכל הפוסקים, אשר בנו כמו רמים מקדשם, הוא מה שדרש ר' ישמעאל, ופרע את ראש האשה, אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, כמ"ש במס' כתובות דף ע"ב סוף ע"א. ופרש"י ז"ל, וז"ל, אזהרה, מדעבדינן לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה, מכלל דאסור, אי נמי, מדכתיב ופרע, מכלל דהיא שעתא לאו פרוע הוה, שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, וכן עיקר, עכ"ל.

וההבדל שיש בין ב' הפירושים הוא עפ"י א' משמע, שהטעם שמגלין שערה הוא כדי לנוולה בגלוי, כמו שעשתה היא לבועלה להתנאות לפניו בראש מגולה, משמע שאנן הוא שאסור לן לגלות שערה ברבים לנוולה על חנם, ואך כדי לעשות לה מדה כנגד מדה התירה לנו התורה אסור זה כדי לנוולה, אמנם היא אין לה שום אסור בגלוי ראשה, שאם רצתה לנוול עצמה, תנוול לכל עת שתרצה, ובכל מקום שתרצה בבית ובשדה. ואך מפ"י ב' ופרע, מכלל דעד השתא לאו פרוע הוה, ומה טעם? משום שאין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש, משמע שאסור לה גם עצמה לגלות שערה, שלכך בא הכתוב להזהיר שלא תשנה מדרך בנות ישראל בשום אופן.

הרי לך מפורש, לפי א', אין לה בזה אסור כלל, שאין בזה רק משום נוול, ואם תרצה לנוול עצמה תנוול, ולפי' ב' ג"כ אין האסור מצד עצם הדבר של גלוי שער, רק מצד מנהג בנות ישראל שנהגו לכסות ראשן, משום שחשבו בזמנם שיש בזה צניעות לאשה, והמגלה שערה נחשבת פורצת גדר הצניעות, ולזה הזהירה תורה לכל בת ישראל שלא תעשה הפך מנהג בנות ישראל בזה.

וא"כ עתה שכל בנות ישראל הסכימה דעתן שאין להם בכסוי הראש שום צניעות וכ"ש שאין להן בגלוי הראש שום נוול, ואדרבה גלוי שערן הוא הודן והדרן ויופיין ותפארתן ובגלוי שערך מתגאה האשה לפני בעלה ובוועלה, א"כ נעקר האסור מעקרו, ונעשה היתר.

7 אינני מבין איך אפשר למצוא מקום להקל ברמב"ם, הלא לפי דעתו גילוי שער באשה נשואה הוא דת משה. ראה הלכות אישות פרק כד הלכה יא.

מנהג אמרו יהרג וא"י), אלא על פי יסוד בהלכה על שיטת הראשונים, מוכרחים אנו ללמוד זכות. והרי לפנינו דוגמא בש"ע יו"ד סי' רצ"ג לענין חדש שלרוב הפוסקים אסור מדאורייתא גם בחוץ לארץ. ופוסק הרמ"א שאין להורות בזה לאיסור משום מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. והט"ז השתדל למצוא היתר משום שבשעת הדחק יש לסמוך על יחיד בגמ' ר' אליעזר אע"פ שרבנן פליגי עלי'. עיי"ש.

בנידון גילוח בחוה"מ כבר האריכו קדמאי ובתראי והטור או"ח סי' תקל"א מביא דעת ר"ת שאם גלח קודם המועד מותר לגלח במועד והראשונים חלקו עליו. והנוב"י מהדו"ק סי' י"ג ומהד"ת סי' צ"ט והלאה יצא לדון בדבר חדש להקל כשיטת ר"ת ע"י פועל שאין לו מה לאכול וכל גדולי האחרונים התרעמו עליו על התירו.

והנוב"י כותב [או"ח מהדו"ק סי' י"ג]: למי שבא והולך אצל שרים ודוכסים ורגיל לספר בכל עת שצער גדול הוא לו בגופו לגדל שער וגם ללעג ולקלס בעיני השרים שמותר לאיש כזה לסמוך על היתר הנ"ל. עוד כותב שם [או"ח מהד"ת סי' ק'] טעם אחר מפני שהיו הולכים להתגלח אצל גוים שלא יודעים איך לגלח בהיתר ע"י מספרים וסם. לכן התיר ע"י ישראל. ובשו"ת הת"ס או"ח סי' קנ"ד גילה עוד סוד וטעם כמוס שהניע את הנוב"י להקל מפני שרבו המשחיתים בעם בתער ואם יגדל זקנם בחוה"מ יהי' כדי לכוף ראש לעיקר ושוב אחר יו"ט ישחית בתער ועוברים על כמה לאוי דאורייתא. לכן טוב להתיר איסור דרבנן בחוה"מ שלא יצמחו השערות. והגדולים בשעתו כגון ר' שאול מאמסטרדם יצא נגדו בדברים חריפים, ולא הסכימו להתירו. והנוב"י נשאר תקיף בדעתו, ולא חזר מדבריו. והנה הר"ת הוא יחידי בשיטתו והראשונים שהביאוהו לא כתבו טעמו ונימוקו. אמנם כעת נתגלה לנו באחד מן הראשונים שנדפס מכתב יד פירוש על מוע"ק תלמידו של רבינו יחיאל מפריש (ירושלים תרצ"ז⁸) מביא שיטה זו בזה"ל: יש שהיו רוצים להתיר דלא שייך למיקנסיה מה"ט שלא יכנס לרגל מנוול שהרי גלח קודם הרגל, והיו מדמין זה למי שאין לו אלא חלוק אחד דאמר לקמן⁹ דאם כבסו קודם הרגל ונטשטש שמותר לכבסו במועד. ולא נהירא דלא דמי למי שאין לו אלא חלוק אחד כדאמר בסמוך דהתם איזורו מוכיח אליו. ומבואר שמאותו הטעם שהקשה בטור על הר"ת מביא הר"ת ראי' לדבריו ומדמי כביסה לגילוח.

ומה שדחו ראייתו כבר העיר בהגהות שם שהרי"ף והרמב"ם והרא"ש השמיטו הא דאיזורו מוכיח עליו. א"כ אין מזה קושיא לר"ת. אמנם בזה יש לומר שיפה העיר כבודו שאפשר להביא ראייה גם מכלי פשתן לפי פירושו של הרמב"ם. ואותו הטעם מבואר גם ברש"י שעל הרי"ף¹⁰ דכלי פשתן מטנפי טפי ולית ביה נמי טירחא כולי האי. וברי"ף גיאות ח"ב דף כ"ה מביא משום ר' פלטוי גאון טעם היתר

8 אוצר ראשונים על מסכת מועד קטן, דף י"ד ע"א.

9 מועד קטן י"ח ע"א.

10 פרק ג', דף י' ע"ב בדפי הרי"ף, ד"ה כלי פשתן.

כלי פשתן משום הפסד שמתקלקלין. ובכלי פשתן סתם הרי ליכא הטעם שאיזורו מוכח עליו. א"כ מזה ראייה לשיטת הנוב"י, ולהצדיק הצדיק מעיקרא, נראה שעיקר יסודו הוא כמו שכתב משום שגידול שער הוא ללעג וקלס וגורם להם צער. ויש לה"ר [להביא ראייה] לזה מהמבואר בגמ' שם די"ח [ע"א] לענין גזיזת שער השפה שמותר ובפי' הר"ש היתום למוע"ק¹¹ משום שזה מצער להאדם לכן התירו. כן מהא דמבואר שם בגמ' ולדידי דאנינא דעתאי אפילו כל שהוא נמי כשפה המעכבת דמי לי. ובכת"מ "כולה" כשפה המעכבת. וברי"ץ גיאות [שם, עמ' 24] כותב דכל דבר המעכב מותר לגלחו כל אחד ואחד לפי וסתו ולפי מנהגו, ובעכצ"ל זה הוי ג"כ בכלל צער אם לא יגלח שער שפתו לפי דרכו ומנהגו.

ומצינו כעין זה בברכות ט"ז ע"ב רחץ לילה הראשון שמתה אשתו א"ל אסטניס אני. וכ' התוס' שם¹² ואיכא צער אם לא היה רוחץ ומביאים ראייה מיוה"כ מי שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו. וכ"כ בפי' ר' יונה על הרי"ף¹³ כיון שביוה"כ שהוא מן התורה הקילו כ"ש באבילות שרוחץ אע"פ שאין שם סכנה כיון שיש שם צער. וטעם זה שהתירו משום צער מצינו בהרבה מקומות בחז"ל.

א) בסוכה כ"ו [ע"א] אמר רבא מצטער פטור מן הסוכה עי' בתוס' ומאירי ויראים סי' תכ"א וברוקח סי' רי"ט, שטעמם משום שילפינן מתשבו כעין תדורו ואין אדם דר במקום שמצטער. ומצאתי דרש חז"ל מובא במנורת המאור אלנקה ח"ב דף 415, מגזרה שוה כתיב [הכא] כל האזרח בישראל וכתוב התם [ו]מתערה כאזרח רענן [. . .]. צריך שיהא שלו ושקט ורענן. מובא גם ברמב"ן¹⁴ וריטב"א¹⁵. אמנם בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצ"ח כותב ומצטער פטור ומשה"כ ירדו גשמים פטור כו' ואם יאכל בה נקרא הדיוט דכתיב דרכיה דרכי נועם. ומצינו כעין זה בסוכה ל"ב [ע"א] דפסלינן כופרא ללולב מטעם דרכי' דרכי נועם. וביבמות פ"ז [ע"ב] עיי"ש ברש"י, ויש להאריך בזה.

ב) ברמב"ם פ"ד מהל' תפילין הי"ג מצטער ומי שאין דעתו מיושב [!] ונכונה עליו פטור מן התפילין. עיי"ש בכס"מ שכ' משם ר' מנוח אע"ג דבשאר מצוות אמרינן מצטער איבעי ליה ליתובי דעת' (עי' סוכה כ"ה [ע"ב]) הכי שאני משום היסח הדעת. ועי' מג"א או"ח סי' ל"ח [ס"ק ו'].

ג) במג"א סי' י"ג [ס"ק ה'] לענין טלית שנפסק אחד מציציותיו דיכול ללבוש בלא ברכה בשבת אבל בחול אסור משום דהוי גנאי קטן.

הנה מקור הדברים הוא הגמ' ברכות י"ט ע"ב גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה. ובירושלמי ברכות פ"ג ה"א גדול הוא כבוד הרבים שהוא [דוחה] מצוה

11 פירוש מסכת משקין לרבינו שלמה בן היתום, ברלין תר"ע.

12 ד"ה איסטניס

13 דף ט' ע"ב בדפי הרי"ף, ד"ה רחץ.

14 פירוש לויקרא כ"ז, מ"ב.

15 חידושו לסוכה כ"ה ע"ב ד"ה רבא. וראה גם בספר מצות זמניות לרבינו ישראל ב"ר יוסף

הישראלי, ניו יורק תשמ"ד, עמ' תצג.

בל"ת שעה אחת. ומסקנא דגמ' בשוא"ת אפילו איסור דאורייתא ובקום ועשה רק איסור דרבנן.

ובגמ' הביאו מהא דזקן ואינו לפי כבודו דפטור ממצות עשה דאורייתא של השבת אבדה ודחו דלא ילפינן איסורא מממונא. ובשו"ת חוות יאיר סי' צ"ה כ' דהוא חוכך מאד אם אפשר לומר דנדחה איסור דרבנן מפני כבוד הבריות בדברים שלא הוזכרו בש"ס, ורק בכלאים דרבנן וטומאה דרבנן בכהן משום כבוד הבריות. אמנם בשו"ת בשמים ראש סי' ר"פ וצ"ד רצה להוכיח כן שמצטער יהיה פטור מכל איסורים דבריהם. אך ידוע שספר זה נזדייף ונכנסו בו הרבה דברים זרים כמו שהוכחתי זאת במקום אחר.¹⁶ ועל חידוש זה כבר יצא נגדו בעל אור שמח מדווינסק בהל' סנהדרין פט"ו [ה"א] וכל על זה ישתקע הדבר ולא יאמר, דכבוד הבריות דוחה ל"ת של דבריהם בכלאים משום שיש בזה בזיון דהוא גדול מצערא ולא מצאנו דנדחה שום מצוה מפני צערא אדרבא בסוכה דווקא כתיב תשבו כעין תדורו, ועובדה דרע"ק בעירובין [כ"א ע"א] יוכיח כמה חמורים דברי סופרים אף במקום דהיה חשש סכנה. והרבה יש לדון בזה עכ"פ מבואר מדבריו שבזיון וכבוד הבריות הוא גדול מצערא וע"פ יסוד זה יש להצדיק את הנוב"י בנידון גלוח שזה בכלל בזיון וכבוד הבריות וזה גדול מצערא וכמו שמצינו בגמ' שהתירו איסור דרבנן משום כבוד הבריות ה"נ בנידון דידי' שפוסק כשיטה יחידית של הר"ת. ומצאתי ראי' לדברי האור שמח מתוס' שבת נ ע"ב [ד"ה בשביל] שכתבו בזה"ל בשביל צערו ואם אין לו צער אחר אלא שמתבייש לילך בין בני אדם שרי דאין לך צער גדול מזה.

מכתבי הנ"ל שהתחלתי לכתוב בשבוע העבר נשאר מונח עד היום יום א' עקב כי חשבתי להמשיך עוד כמה ענינים שיש לי בנוגע לנידון זה, אמנם מוכרחני להפסיק כי טרדותי מרובות ואתו הסליחה.

ידידו לנצח הדו"ש בלב ונפש
מנחם מ. כשר

דר"ש למשפחתו הנכבדה. כן דר"ש מאשתי הכבודה תחי' ❧